

KÁLVÁRIA

Keresztútjárás a régi magyarországi irodalomban és művészetben

műhelykonferencia

2023. január 19.

PPKE BTK, Sophianum,
1088 Budapest, Mikszáth Kálmán tér 1., 112.

PROGRAM

10.00 **MEGNYITÓ** – Kozma Gábor, *PPKE BTK lelkeségi ügyekért felelős dékánhelyettes*

1. SZEKCIÓ

Elnök: Szelestei N. László, *ELKH–PPKE, Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, alapító*

10.15 Báthory Orsolya: A kálvária a pápai rendelkezések tükrében

10.35 N. Kis Tímea: Jezsuita kálváriák a 17–18. században

10.55 Terdik Szilveszter: A keresztrefeszítés és Krisztus szenvedéstörténetének ábrázolásai 18. századi görögkatolikus ikonosztázokon

11.15 Bárth Dániel: Szakrális térkijelölés és praxis pietatis. A levéltárak jelentősége a kálváriák vallási néprajzi kutatásában

11.35 **VITA, EBÉDSZÜNET**

2. SZEKCIÓ

Elnök: Hargittay Emil, *ELKH–PPKE, Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, csoportvezető*

13.30 Korondi Ágnes: Mária a Kálvárián. Egy közép-európai planctus népnyelvi változatai

13.50 Szelestei N. László: Egy keresztúton is használt ének (*Stabat Mater*) szövegváltozatairól

14.10 Szádóczki Vera: Énekszóval a keresztúton

14.30 Kónya Franciska: Hermolaus metszetekkel illusztrált elmélkedésgyűjteménye Jézus passiójáról

14.50 **VITA, SZÜNET**

3. SZEKCIÓ

Elnök: Armando Nuzzo, *Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Olasz Tanszék, egyetemi tanár*

15.15 Kovács Eszter: Ján Abrahamffy passiója

15.35 Medgyesy S. Norbert: Stációk, feretrumok és körmenetek Csíksomlyó 18. századi színi hagyományában, kiemelten Potyó Bonaventura *Via crucis* drámájában

15.55 Mátyus Norbert: Illyés András passió-prédikációja

16.15 Maczák Ibolya: Kálvária-motívumok ferences és jezsuita prédikációkban

16.35 **VITA, ZÁRSZÓ**

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓK

Bárth Dániel

*ELTE BTK Néprajzi Intézet, habil. egyetemi docens, intézetigazgató
MTA–ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, csoportvezető*

Szagrális térkijelölés és praxis pietatis A levéltárak jelentősége a kálváriák vallási néprajzi kutatásában

Az előadás a hazai vallási néprajzi kutatástörténet szagrális kisémlékkel kapcsolatos irányának kritikai áttekintését helyezi előtérbe. Egyúttal felhívja a figyelmet a témakör kapcsán releváns (egyházi) levéltári dokumentáció felhasználásának lehetőségeire. A középpontba állított példák a kalocsai és a váci egyházmegyék 18–19. századi forrásai alapján arra a kérdésre keresik a választ, hogy mit tudhatunk meg a falusi-mezővárosi kálváriák építtetésének személyes és közösségi motivációjáról, lelkiélettörténeti és a lokális vallási mezőben jelentkező szagrális térkijelölési indíttatásáról.

Báthory Orsolya

ELKH–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, tudományos főmunkatárs

A kálvária a pápai rendelkezések tükrében

A Szentföldtől távol, a Via dolorosa szent helyeinek másolásával, helyben felállított stációknál végzett keresztúti ájtatosság hagyománya főképp a ferences rendhez kötődik. A 14 stációs keresztút európai elterjedése is a ferences Porto Maurízió-i Szent Lénárd érdeme: 1731-ben és 1742-ben a Búcsúk Szentkongregációja az általa meghatározott formát fogadta el. A via crucisszal kapcsolatban 1686-tól 1871-ig több pápai szabályozás is életbe lépett. A legjelentősebb talán a XII. Kelemen által 1731-ben kiadott apostoli breve, amely megerősítette a Kisebb Testvérek keresztút-állítással kapcsolatos előjogát, véglegesítette a stációk ikonográfiai rendjét, valamint megállapította a keresztúti ájtatossággal nyerhető búcsúkat. Előadásomban a via crucis hagyományának kialakulásával foglalkozom röviden, majd részletesebben ismertetem a keresztútra vonatkozó pápai rendelkezések tartalmát és keletkezésük hátterét.

Kónya Franciska

MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, könyvtáros

Hermolaus elmélkedésgyűjteménye

Előadásomban Hermolaus (Moré György) kapucinus szerzetes elmélkedésgyűjteményét vizsgálom. Az Úr Jézus kínszenvedéséről keresztény elmélkedések című nyomtatvány 1787-ben jelent meg Batthyány József primásnak ajánlva. Előzménye a szerző ugyanazon évben megjelent német nyelvű nyomtatványa (Katholische Betrachtungen über die Leidensgeschichte Jesu Christi). A szenvedéstörténetet tíz elmélkedésben dolgozza fel a szerző, némely részhez metszet is kapcsolódik. Többek között az imaginatio és compassio, az elmélkedés által felindított bűnbánat testi megjelenítésének szerepére és megvalósulására figyelek.

Korondi Ágnes

ELKH–OSZK *Fragmenta et Codices* Kutatócsoport, kutató

Mária a Kálvárián Egy középkor-európai *planctus* népnyelvi változatai

Szűz Mária Krisztus szenvedései és halála miatt érzett fájdalmát számos latin és anyanyelvű szöveg dolgozta fel a középkor folyamán. Ezek egyike a népszerű késő középkori siralom, a Planctus Mariae et Anselmi de passione Domini. Az olykor planctusnak, lamentationának, máskor dialogusnak vagy interrogationak nevezett szövegben az Istenanya Szent Anzelmnek meséli el a szenvedéstörténetet. A Szent Bernátnak tulajdonított, Quis dabit kezdetű traktátusával rokon, annak kivonatára épülő mű középkor-európai eredetű lehet, s számos középkor- és kelet-középkor-európai kézírata, illetve anyanyelvű változata ismert. Előadásomban kisebb részben a mű magyar, nagyobb részben cseh nyelvű fordításairól, másolatairól fogok beszélni. A különböző szövegváltozatok Kálvária-jeleneteinek összehasonlítása alapján világítok rá ezen passiószöveg középkori anyanyelvű hagyományozódásában megfigyelhető sajátosságokra.

Kovács Eszter

OSZK, tudományos munkatárs

Ján Abrahamffy passiója

Míg a szlovák evangélikusok a 17. század végére több jelentős énekszerzővel is büszkélkedhetnek (Daniel Sinapius, Jeremiaš Lednický, Juraj Zábajník stb.), katolikusokat név szerint alig ismerünk. Ján Abrahamffy ezen kevés katolikus szerzők egyike. Passiója, amely a Knížka modliteb nábožných (Jámbor imádságok könyve...) című imádságokönyvében jelent meg, a szenvedéstörténet mozzanatait a szentmise egyes részeivel felelteti meg, arra buzdítva olvasóit, hogy a szentmise alatt, egyes imádságok, cselekmények közben ezekről elmélkedjenek. Az első esemény, hogy Jézus tanítványaival megérkezik a Getszemáni kertbe, az utolsó a Szentlélek elküldése. Felépítése híven tükrözi az egész énekeskönyvét, az összesen 36 részből álló elmélkedésben verses és prózai szakaszok váltakoznak. A szerző minden rész elején versbe szedve bemutatja az elmélkedésre szánt párhuzamot a passió és a liturgia között, majd prózában fogalmazza meg ehhez kapcsolódó kéréseit. Formája és gondolatai miatt is igen értékes darabja a koraiújkorai vallásos költészetnek.

Maczák Ibolya

ELKH–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, tudományos főmunkatárs

Kálvária-motívumok ferences és jezsuita prédikációkban

Tervezett előadásom első részében arra keresem a választ, hogy Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatos könyve miként hathatott szerzetesrendjének Krisztus szenvedésével kapcsolatos irodalmára a 17. században. Ennek során részletesen bemutatom, milyen összefüggésben állhat ez a jezsuita prédikációk szerkesztésével. Kitérek arra is, hogy ez a gyakorlat milyen összefüggésben állhat a jezsuita hagyomány szimbolikus szerkesztésmódjával (például Pázmány Péter vagy Káldi György retorikai gyakorlatában). Kutatásaim igazolják, hogy mindez szoros – szó szerinti jelölt és jelöletlen szöveg-hivatkozásokkal alátámasztható – összefüggést mutat mind a keresztútjárással, mind a kapcsolódó, 18. századi ferences prédikációkkal. Előadásomban ezért – elsősorban Telek József Kecskeméten, illetve Vácon elmondott prédikációjának forrásait bemutatva – arra is kitérek, hogy az egyes szövegek milyen elemei milyen formában kerültek Szent Ferenc fiainak szentbeszédeibe.

Mátyus Norbert

PPKE BTK Olasz Tanszék, egyetemi docens

Illyés András passió-prédikációja

Illyés András pozsonyi olvasókanokok, később erdélyi püspök a Megrövidített igé az az: Predikatios könyv című sorozatának II., 1692-es kötetében – a sorozat egy évvel korábban megkezdett első darabjában lefektetett módszernek megfelelően – ünnepnapokra szánt prédikációkat közöl, minden ünnepre hármat. A kötet első szentje András apostol. A róla szóló 2. prédikáció a vértanúságát mutatja be és hasonlítja Krisztus kínzenvedéséhez. Vagyis egyfajta passió-prédikációt kap az olvasó.

A szakirodalom régóta ismeri Illyés kompilációs technikáját, (Koltay-)Kastner Jenő, újabban Maczák Ibolya kutatásai alapján pedig azt is tudjuk, hogy egyik kiemelt forrása az olasz Giuseppe Mansi 1659-es Prontuario sacro című prédikációgyűjteménye volt. Az említett passió-prédikáció előzménye is Mansi gyűjteményében olvasható.

Előadásomban a forrás- és célszöveg összehasonlítására teszek kísérletet, és azt vizsgálom, hogy a fordítás mint szövegalkotási művelet milyen új jellemzőkkel gazdagíthatja azt a kompilációs technikát, amelyet alapvetően a szerkesztés-átírás műveletei határoznak meg, s amelyet Mansi esetében már jól leírt és meghatározott a prédikációirodalommal foglalkozó tudományos közösség.

Medgyesy S. Norbert

PPKE BTK Történelemelméleti Tanszék, habil. egyetemi docens, tanszékvezető

Stációk, feretrumok és körmenetek Csíksomlyó 18. századi színi hagyományában, kiemelten Potyó Bonaventura *Via crucis* drámájában

*A 18. század során Csíksomlyó ferences gimnáziumában bemutatott misztériumjátékok közül előadásunkban a szentsír körül játszódó (1721), a körmenetet (1729, 1756, 1758) és stációt (1723, 1727, 1729, 1768) tartalmazó drámákat vizsgáljuk. Részletesen ismertetjük a ferences Potyó Bonaventura 1739. március 27-én, nagypénteken előadott *Via crucis Salvatoris Nostri Jesu Christi in quatuor decim Stationes partita* című misztériumjátékát. A drámát szerzője – címéből is láthatóan – a ferences keresztút 14 állomása szerint 14 stációra osztotta a Prologus és az Epilogus között. Az egyes állomások tartalmát röviden megjelenítették a diákszereplők, majd mindegyik stációnál a megtérésre szólító *Angelus* és a bűnbánó *Peccator* párbeszéde zajlott. A 14 állomásból álló *via crucis* végleges rendjét XII. Kelemen pápa 1731. április 3-án hagyta jóvá. Ezek szerint Potyó keresztútja ennek az ábítatformának az egyik legkorábbi hazai dokumentuma, melynek dramatikus formája jól illeszkedett Csíksomlyó – 1739-ben már hagyománnyá vált, elsősorban paraliturgikus-pasztorációs szerepet hordozó – színjátékos hagyományába. Ráadásul egy Csíksomlyón, elsőként az előadás előtti esztendőben, 1738-ban kinyomatott *Az Üdvözítő Jesus Kristus Keresztenek Uttya. Melly Tizen-négy Allásokra, avagy Térdeplésekre osztatott [...] és most újjonnan az Erdély-Országi Sz. István Király Patrociniumra-alatt vitézkedő Seraphicus Sz. Ferencz szorosabb rendin-lévő Provinciájában fel-állittatott című ájtatosság szófördulatai olvashatók Potyó 45 szereplős keresztút-passiójátékában, szinte annak dramatikus megalósításáról beszélhetünk.**

A keresztúton való, illetve Krisztus koporsója körüli éneklés, körmenet, szent színjátékos helybéli előzményeként mutatjuk be Kájoni János Hymnariumának (1659–1677) O, nam ez volt amaz szomorúság napia... kezdetű, 34 strófás, valójában egy ferences prédikátor által szónokolva énekelt nagypénteki költeményét, amely a Jézus koporsójánál összegyűltekhöz szól.

N. Kis Tímea

Tokaj-Hegyalja Egyetem Speculum Kutatócsoport, tudományos főmunkatárs

Jezsuita kálváriák a 17–18. században

A jezsuita kegyesség számára kiemelkedő fontosságú volt a Krisztus kínszenvedésén való elmélkedések, ezáltal a keresztúti ájtatosságok támogatása is. Számos 17–18. századi, a Magyar Királyság területén létesített kálvária köthető a jezsuiták donációjához: kis túlzással élve ahol megtelepedtek, ott hamarosan a nagyheti szertartásokhoz köthető lokális kultuszhelyeket is kialakítottak.

A korai magyar vonatkozású jezsuita kálváriák jellemzően hét stációs elrendezésűek, mely típus elterjedését elsősorban a Carolus Musart-féle első hernalsi kálvária segítette elő. E keresztutak kialakítása során – az ignáci szemléletnek megfelelően – különös tekintettel voltak arra, hogy a keresztút-járás ne csupán egyfajta passzív és meditatív cselekedet maradjon, hanem a hétköznapi életből kiszakító aktív részvétellel, a különböző érzékszervekre egyaránt hatással lévő valódi lelki és fizikai zárandokúttá váljon. A típus hazai beágyazottságát jól jelzi, hogy hét (vagy kétszer hét) stációs elrendezésű kálváriákat a jezsuiták még jóval azt követően is alapítottak, hogy XII. Kelemen pápa 1731-ben szabályozta és egységesítette a kül- és beltéri keresztutak és az azokhoz kapcsolódó közösségi ábítat lehetőségeit és követelményeit, előírva a ma ismert tizennégy stációs kialakítást is.

Az előadás során a hét stációs elrendezés hagyományát, elvi alapjait és korai hazai példáit vizsgálom.

Szádoczki Vera

ELKH–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, tudományos munkatárs

Énekszóval a keresztúton

Jézus szenvedésének útját a kezdetektől látogatták, imádkozva, énekelve járták végig a zárandokok. A ferences atyák vezetésével Európa- majd világszerte sorra emelték a stációkat szabadban és templomokban egyaránt, egyre gyakoribbá váltak a keresztúti ájtatosságok, és ehhez kapcsolódva egyre több kiadvány jelent meg, melyek arra szolgáltak, hogy elősegítsék az imádkozó közösség számára a keresztúti ábítatosságot. Ezekben a kiadvány-családokban (mivel egy-egy ilyen mű kisebb-nagyobb változtatásokkal több kiadásban is megjelent), nemcsak imákat és elmélkedéseket találunk, hanem sok esetben útmutatást is kapunk arról, mit és hogyan énekeltek az ájtatosság során. Az előadás Agoston Péter Mirrhaszédó zárandokok című, 1672-es, még hétstációs kálváriához készült kötetétől kezdve vizsgálja mindezeket, olyan műveken keresztül, mint például a Szent út, a Szent búcsújárás vagy a Keresztviselő Krisztus Jézus fájdalmas útjának gyakorlása.

Szelestei N. László

ELKH–PPKE, Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, alapító
PPKE BTK nyug. egyetemi tanár

Egy keresztúton is használt ének (Stabat Mater) szövegváltozatairól

Előadásomban a Stabat Mater-fordítások változatainak sokféleségére keresem a magyarázatot. Kiindulásul számba veszem a változatokat. A magyar fordítás(ok) többféle funkcióban élt(ek) egymás mellett, ezek között akadnak a keresztútjárásnál énekelt változatok is. Mi volt az egyes változatok érintkezési módja? Vajon funkcióként különülnek el a változatok, vagy más okok is közrejátszottak ebben? Mikor történtek tudatos változtatások, újrafordítások?

Terdik Szilveszter

Iparművészeti Múzeum, főmuzeológus
MTA–SZAGKHF Görögkatolikus Örökség Lendület Kutatócsoport, tudományos munkatárs

A keresztrefeszítés és Krisztus szenvedéstörténetének ábrázolásai 18. századi görögkatolikus ikonosztázokon

A magyarországi görögkatolikus templomokban a 18. századtól kezdve vált általánossá az ún. magas ikonosztáz, amely alapvetően a Kárpátok túloldalán alakult ki az előző században. Ezek sajátos jellemzője lett az oromzaton magasodó kálvária-csoport, amely rendszerint három fő figurából áll, de további szereplőkkel is kiegészülhet. Ezen a hangsúlyos lezáró, oromzati elemen a művészeti változatosság jegyében időnként az is előfordul, hogy az ikonok mellett még szobrokat is alkalmaznak. Szintén a barokkban jelenik meg az a törekvés, hogy a Krisztus passiójának egyes fázisait bemutató sor is helyet kapjon az ikonosztázon. Ez utóbbi megoldás ugyan a görögkatolikusoknál ritkán fordul elő, de érdekes módon a hazai ortodox templomokban több helyen is megfigyelhetjük. Előadásomban a barokk ikonosztázokera sajátosan jellemző nagy méretű kálváriacsoportok és a passió sorozatok alkalmazásának lehetséges teológiai és esztétikai okait igyekszem számba venni.

